

SCRITORII ROMÂNI
PUBLICAȚIE SĂPTĂMĂNALĂ
DIRECTOR **A. VLAHUȚĂ**

No. 7

OCTAVIAN GOGA

**DOUĂ
MORMINTE**

ALCALAY & Co
20 BANI

V

SCRIITORII ROMÂNI

V

PUBLICAȚIE SĂPTĂMĂNALĂ

Director: AL. VLAHUȚĂ

No. 7.

OCTAVIAN GOGA**DOUĂ MORMINTE**

ALCALAY & Co.

A

A

Tipografia A. GROSSMANN, Smârdan 4, București.

CARMEN SYLVA

De-acum nu se va mai întoarce niciodată dela Curtea de Argeș...

N'o vom mai vedeà zâmbind în drum, trecând ca o binecuvântare printre copiii asupra cărora s'au oprit totdeauna ochii ei albaștri. Regina Elisabeta s'a coborât pe veci în cripta mănăstirii unde din tinerețe a poposit cu drag sufletul ei iubitor de câmpuri și păduri...

A fost o stingere repede, dar resemnată, o moarte blândă fără protestare. Văduvia unei regine e totdeauna o pagină tristă, plină de melancolie. Deslipirile cari se fac din înălțimea tronului sunt mai grele și lasă urme mai adânci. O astfel de singurătate umbrele o cercează mai des și în doliul unei suverane viața a pus mai mult din amarul deșertăciunilor omenești. De aceia bătrâna Doamnă a trecut cu atâta împăcare din liniștea discretă a văduviei în groapa dela Argeș. Sufletul ei delicat de poetă n'a tresărit în fața morții de care se

apropiase de atâtea ori cu gândul; erà o minte deplin pregătită în fața eternității.

*

Dacă judecăm personalitatea Carmen Sylvei, după cum se desface din operele ei de scriitoare, ne dăm seama, că drama continentului care se joacă de doi ani de zile trebuie să-i fi mărit tristețea amurgului. Războiul cu hecatombele lui, dărâmarea echilibrului tradițional, vârtejul ameșitor al evenimentelor, lumea nouă care se întrezărește din umbra tranșeelor, toate aceste vor fi trezit un sbucium puternic în sufletul larg al ființei care a adâncit viața dimprejur. Niciodată, poate, coroana și condeii nu și-au resimțit mai adânc amestecul lor tragic. Trăind în mijlocul acestui popor, al cărui tron l'a slujit cu credință și-a cărui recunoștință și-a câștigat-o prin dragostea ei de mamă, scriitoarea Carmen Sylva răsare din cărțile ei ca o întrupare tipică a geniului german, pe care l'a ilustrat cu pagini gingașe și pline de duioșie. Poezia lirică germană a anilor șaptezeci răsare din scrisul artistei a cărei tinerețe s'a oglindit în valurile Rinului. Ca un refren al unei balade dela nord, a urmărit-o în toate pădurile noastre acest cântec de departe. Nu s'a deslipit niciodată de el, l-a cântat în ceasuri de bucurie și în zile posomorâte de toamnă, când cădea bruma pe creștetele brazilor din jurul Peleşului.

Se pareă că soarta nu va tulbură această armonie,

că ritmul intim al sufletului va bate liniștit într'o seninătate desăvârșită pe scaunul domnesc dela Dunăre. Viața însă a fost mai aspră, logica destinului mai implacabilă. Un cutremur general a sfâșiat vâlul alb al păcii care flutură deasupra atâtor dureri înăbușite. În această deslănțuire universală de forțe își cereau o biruință și adevărurile organice ale neamului nostru. Vremea care a scos la suprafață din nou, cu mai multă putere ca ori când, problema sângelui, a urnit tot sufletul românesc într'o singură tabără. Peste alcătuirile legăturilor vremelnice s'a ridicat instinctul de veacuri cu foamea lui neadormită. În pripă s'au sfărâmat judecăți și formule trecătoare. Pe ruinele lor a strălucit într'o lumină nouă un ideal care și-a făcut cale până la treptele tronului.

Această pornire tumultuoasă n'a încăput în făgașul proaspăt al celor câteva decenii din urmă și, cum suveranii sunt ai vremii iar popoarele ale eternității, armonia Reginei-poete a trebuit să sufere. Ori ce minte înțeleghătoare va pătrunde pe deplin tragedia mută a acestor zile de frământare și se va apropiă cu blândețe de mormântul unde alături de osemintele lui Neagoie Basarab s-au așezat moaștele Reginei Elisabeta.

*

Ar fi însă cu toate aceste o mare nedreptate, dacă în fața ceasului de mâine care ne așteaptă, moarta de ieri ar trece ca izolată de aspirațiile noastre naționale.

În străduința continuă de-a se furișă în inima poporului pe care l stăpâneà, ea ne-a înțeles și-a văzut limpede pe unde duce drumul unui vis din bătrâni. Fără a întrevedeà o soluție politică apropiată, Carmen Sylva, în inima căreia a găsit totdeauna un ecou poezia libertății, și-a îndreptat ochii spre Ardeal. Cei cari au cunoscut-o mai de aproape își dau seama că dacă împrejurările nu i-ar fi creat dilema fatală de astăzi, cugetul ei de luptătoare ar fi tresărit de durerea noastră.

Din Ardeal, unde o aureolă legendară împrejmuiă chipul poetic de pe tron, s'au strecurat adeseori până la dânsa plângeri pe care le-a simțit și care o dureau. Pentru toate aveà un cuvânt de alinare, o încurajare binefăcătoare. Intr'un ton blând, sentențios, de mamă visătoare, gânditoarea dela Peleş zugrăveà viitorul când un popor unit va fi vindecat de ranele trunchierii de veacuri...

Scriitorul acestor pagini nu va uită niciodată glasul profetic cu care i-a fost dat s'o audă vorbind în mai multe rânduri de Ardeal, ca de pământul făgăduinței...

În castelul dela Sinaia înainte cu nouă ani, în toamna din 1906, Regina României a spus cuvintele cari nu se pot uită: *«Cea mai fericită zi din viața mea a fost când trei mii de ardeleni au venit să joace hora în lunca din fața Castelului Peleş. Moise n'a intrat în Canaan, dar l-a văzut; așa a văzut Regele Carol Transilvania»...*

Un soare roșu lumineà amurgul de toamnă și razele de purpură cari pătrundeau pe ferești prevesteau parcă zorii zilelor viitoare, când Regina vorbeà: *«M-a întrebat cineva odată, un străin, dece am zidit castelul*

*Peleş atît de aproape de graniţă... Eu i-am răspuns:
de unde ştii d-ta că va fi totdeauna graniţă?...*

Asfel de accente nu puteau răsări decît dintr'o credinţă cu rădăcini adânci...

*

De aceea cu tot sbuciumul zilelor sale din urmă, fiinţa care s'a închis în sânul pământului dela Argeş rămâne de acum înainte a noastră şi numai a noastră...

A murit Caragiale...

La Seghedin în închisoare unde ispășeam o pedeapsă unghurească, acolo l-am văzut ultima oară. I s'a părut că între zidurile reci ale unei singurătăți nedorite trebuie să-mi trimită cât mai multe semne din dragostea cu care m'a învrednicit. Când o carte poștală cu slova lui minunată, când o telegramă, când un pachet cu cărți nemțești venea zi de zi să-mi aducă mângâiere și să-mi alunge uritul. Intr'o seară s'a socotit că pacea de după zăbrele cere mai mult și-a plecat din Berlin la Seghedin...

Nu voi uită niciodată dimineața aceea de Martie. Sergentul unghur mi-a intrat în cameră cu fața radi-oasă : — Aveți o vizită!

— Cine? — Nu știu. Un străin, o cam rupe pe unghurește. Vine de departe. Trebuie să fie însă un mare boier că ne-a miluit pe toți. E un om tare cum se cade, mi-a mângâiat pe frunte amândoi nepoții când i-am deschis poarta... l-a întrebat cum îi chiamă și le-a dat câte-o corboană.

Nu-mi puteam da seama cine e nobilul senior ră-

tăcit la Seghedin, m'am ridicat în pripă și-am plecat spre odaia posomorită din fundul coridorului unde primeam oaspeții. Când deschid ușa mă ia în brațe și mă sărută pe amândoi obraji nenea Iancu Caragiale...

— Am venit, băiete, am venit să văd cum o duci aici la pension... Nu ți-am spus eu să te astâmperi... Ai?... Și privindu-mă pe sub ochelari mă cercetă de sus până jos. — Ian ridică mâinile să văd urmele lanțurilor... Săracu de tine... Uite, ți-am adus niște merinde și două sticle de șampanie să le bem noi laolaltă aici în Kecskestet, la *magyar királyi állandó fogház*, mă rog frumos...

Nenea Iancu era mai tânăr ca oricând. Se plimbă dealungul odăii cu pași largi, se opreă câteodată, își potrivea ochelarii de după cari strălucea acelaș neastâmpăr al ochilor cu sclipiri de oțel și vorba lui era vechea împletitură de fulgere cari cădeau tumultuos ca totdeauna. Ce vârtoare de imagini, câte împărecheri paradoxale, câtă pasiune și coloare în poveștile lui...

În clipa când vorbea simțiai plutind par'că fiorul creațiunii, cu misteru-i etern nedeslușit. Vedeai chinurile facerii cum se petrec sub ochii tăi, cum radiază un spirit fosforescent, fără repaos. Cine a avut norocul să-l asculte pe Caragiale vorbind un sfert de ceas ori unde, la o adunare a negustorilor, ori într'un ungher din vagonul restaurant, n'are să uite niciodată cea mai strălucitoare icoană a inteligenței omenești din câte a întâlnit în drum.

N'a fost minte să stăpânească cuvântul cu mai multă siguranță, să-l frământa și să-l chinuiască cu mai multă putere. În fraza lui fermecată se revărsa o lumină or-

bitoare, erà pulbere de argint, foc de artificii, răs și plâns, erà alintare dulce și durere sălbatecă. Ca într'un calcidoscop fermecat se deslușiau chipuri vrăjite de magie. Marele meșter atingeà toată claviatura sufletului omenesc. Deschideà vorba lin, cu bunătate, și-o muià într'o lene orientală, într'o clipă schimbà resortul ca să-ți arate o seamă de jonglerii capricioase și deodată se opreà brusc, fața i-se crispà, buzele i-se strângeau convulsiv, în fundul ochilor îi jucà o lumină stranie... Erà clipa când din creerul lui Caragiale răsăreà un fulger nou... Universul deveneà mai bogat cu o minune...

Câte nu mi-a vorbit în cele trei ceasuri, acolo la Seghedin. Plin de surprize, vioi, paradoxal, nenea Iancu mă muștrà părintește...

— Ți-am spus deatâteaori, nu te mai bate cu proștii, că te răpun... Ce crezi tu, pe urma cui am suferit eu în viață? Pe urma cumiștilor? Prostia, suverana prostie, e totdeauna mai tare. În zadar lupți frumos cu tăieturi fine de floretă, el lovește greu cu lăstarul în moalele capului. Și înzadar risipești spirit și vervă, el e tare ca piatra. Cum să-ți spun, prostul are o concepție telurică a vieții. Uite așa își înfundă ochii și urechile, își înfige capul în pământ ca struțul, ridică spatelul și trec pe deasupra lui toate curențele... Nimic mai greu decât să cârmuiești proștii... Ei au un instinct de împotrivire organică... Să vezi... Mai acum vreo treizeci de ani eram revizor școlar la Piatra-Neamț... Trenuri nu găseai prin Moldova, mergeam la inspecții călare... Aveà popa o iapă murgă... Zic, să mi-o dai părinte dimineață... Popa zâmbià. Prea bucu-

ros, domnule Iancule. Și-am plecat... Cât m'a zolit iapa ceia, mă... Oricum dam din căpăstru ieșea rău... N-o puteam cârmui nicidecum... M'am întors la vreo două ceasuri tot apă: Părinte, cât face iapa asta? — Face zece galbeni! — Ei, pune D-ta cinci, să pui și eu cinci, s'o tăiem, că'n asta-i om... — Ba să n'otăiem, domnule Iancule, mai bine să-i învățăm năravul... Știi ce? Când o încaleci și ajungi la o răspântie, dacă vrei să apuce la stânga, tu să tragi de frâu la dreapta... Da să tragi cumplit, auzi... Să vezi c-o ia la stânga... Așa am făcut... Ei vezi, la prost trebuie meșteșug, nu glumă... Ascultă-mă...

Nenea Iancu își scotea ochelarii, mai spunea o pildă, mai arunca câteva frânturi de glumă, îl copleșeau amintirile, stă o clipă pe gânduri și oftă din tot sufletul...

— Toată viața n'am putut să sufăr prostia... Săracu' de mine, mă băietе, când văd câte un prost mă doare... Zău, am dureri fizice... Mă ia cu rece aici în creștet... Și fruntea i-se întunecă, buzele i-se împreunau într'o linie de desgust și silă nemărginită...

Se făcea câteva clipe tăcere și rotogoalele albastre ale fumului de țigară îi jucau în jurul frunții într'o rază de soare, împrejmuiu-l cu o aureolă...

— Ce mai scrii acum nene Iancule?...

— Ce să scriu dragă, multe și nimic... Câte nu-ți trec prin cap când stai așa la sporovăială, ori te uiți departe pe fereastra vagonului... Numai când te așezi la masa de scris și vezi hârtia albă înaintea ta, atunci îți dai seama ce vârtej cumplit îți face mintea în jurul unui subiect... E un chin facerea asta... Talentul e un

accident de naștere, o boală grea, ascultă-mă... Cere patimă și cere meșteșug. Deaceea artistul nu poate fi un poligraf...

Le spuneam mai deunăzi unor profesori la Berlin : ce-mi tot vorbiți de cutare, că-i harnic, că-i activ, că scrie cărți... Zic, știu eu unu și mai activ, așa-i și zicea, Iliuță activu', eră la Mărcuța... Dimineța la patru el în picioare... la fântână... Iși suflecă mânecile și dăi, scotea apă., găleată după găleată... O vărsa în troacă... Troaca n'avea fund... Se făcea opt... Haide, mă Iliuță, de îmbucă și tu ceva... N'am vreme, lucrez... Și nădușea, și-i da înainte și apa se ducea... Eră nebun Iliuță, da, vorba, eră activ? Eră..

Maiestrul clipea din gene, surâsul ironic îi fugea de pe buze și din cuvintele rostite încet, sentențios, se deslușia crezul artistic al unui suflet pentru care arta eră o religie..

Arta — spunea el, — cere conștiință, fără un perfect simț de onorabilitate literară nu se pot scrie lucruri de seamă... Ca în toate și în literatură se preține o cinste profesională, un prestigiu de atelier... Ce crezi tu, în câte ape n-am scădat eu «Hanul lui Mânjoală?..» Ce să mai vorbesc de melodia frazei, de ferecătură, de ritmul vorbelor... Iaca, numai interpunctia... Câți nu înțeleg că interpunctia e gesticulărea gândirii... Vezi, pe mine mă frământă astea, mă rod... Nu se poate artă fără migăleală... Cu vremea îți cresc tot mai mult scrupulele de conștiință... Dac'o fi să îmbătrânesc, știi cum să-mi ziceți? Să-mi ziceți, Moș Virgulă!...

— Da, piesa, nene Iancule cât o mai ții sub zăvor?...

— Acù în primăvară îi mai fac niște perieturi. Știi ce? Mi-am făcut socoteala. Mai scriu un roman filozofic, două volume de nuvele și schițe... Și gata... V-am dat destul... ce mai vreți?..

S'a așezat pe canapeaua roșnită din colț și mi-a pus mâna pe umăr... Am un plan pentru vara asta... viu acolo la Rășinar la tine, cu nevasta și cu copiii.. Mi-a plăcut mult satul tău colo la poala munților... Să vie și Vlahuță... Să stăm așa până la toamnă... Nu ne trebuie nimic... Numai un pian să fie și unul să-i știe rostul... Când se face sară și iese luna albă-gălbuie de după mesteceni pe coasta ceia, noi să stăm întinși în iarbă și pe fereastra deschisă să pătrundă Beethoven : *Sonata lunii...*

Sub ochelari mi-s'a părut că tresar genele în tremurul unei clipe, parecă undevă departe ar fi trecut prin văzduh o fâlfâire de aripi negre... Dar, nenea Iancu s'a recules într'o clipeală, s'a ridicat, m'a îmbrățișat și m'a sărutat ca un părinte... Și-a tras pălăria ștregărește pe ochi...

— Acum plec s'apuc trenul dela amiazi...

— Cum, nu te duci la București?..

— Nu n'am vreme... Mă'ntorc la Berlin... Am venit numai să te văd... Ian vezi de scapă odată de-aici din Kecskemét...

Incă o strângere de mână și trăsura care așteptă la poartă îl duceă pe nenea Iancu, întovărășit de privirea respectuoasă a sergenților, de dragostea copiilor și de nețârmurita mea admirație.

Cine ar fi crezut atunci că flutură umbra morții deasupra trăsurii care-l duceà?... Când am cetit că s'a prăbușit de fulgerul unei clipe, am rămas uluit și nu-mi pot închipui nicidecum imaginea stranie a morții lui Caragiale. Un nenea Iancu neputincios, cu grumazul plecat de povara bătrâneții, sau un Caragiale cu mâinile încrucișate pe piept, amuțit pentru totdeauna, niciodată nu mi-a trecut prin minte. Cum să se închidă pe vecie ochii lui cari pătrundeau sufletul și străluceau de departe ca două sulii de argint? Ce să facă pământul cu ei?... Cum să se împace cu repaosul de veci creerul lui pururi frământat, acest complicat și sensibil seismograf intelectual, care nu aveà clipe de odihnă?... Rămâi înfrânt, prostit, și se moaie brațele... Te cuprinde în mreaja lui gândul zădărniceii tuturor celor omești, te supune un desgust de materia urâtă, de carnea care ne ține în stăpânirea ei... Îți vine par'că să-ți frângi în două condeiul și să-l arunci ca pe-o unealtă netrebnică... La ce e toată goana asta chinuitoare, când ursita nu acordă nici un privilegiu celor aleși, când domnesc pe deaîntregul aceleași legi, când și Caragiale a putut să moară...

L'au îngropat și i se va topi țărâna... vremea va trece... vor veni oameni învățați să-i cântărească scrisul, profesori cu ochelari să-i descifreze cărțile, să scrie studii cu adnotații despre Conul Leonida sau Cașavencu... Au să-l claseze, să-i deie locul cuvenit în istoria literaturii, să-i facă un monument la Belu...

Noi însă, cari am avut norocul să-l vedem și să-l auzim, vom rămâneà toată viața stăpâniți de senzația că prin moartea lui Caragiale s'a deschis o prăpastie,

s'a făcut un gol în natură, ca de-o perturbație cosmică. Cu cât va trece vremea, va crește tot mai mult silueta lui și vom rămâne totdeauna vrăjiți de farmecul celui mai luminos creier românesc. Ii vom spune poveștile, îi vom repeta glumele. Se vor crea legende și personalitatea lui va lua proporții mitice. Generațiile viitoare nici nu vor putea înțelege dacă din strălucirea unei minți s'au întrupat vreodată astfel de raze orbitoare...

Peste un sfert de veac trecând cutare bătrân de-a lungul străzii oamenii își vor scoate pălăria înaintea lui și-i vor deschide drumul cu respect...

— Cine-i moșul ăsta de-i faceți atâta cinste, va întrebă cutare băiețandru...

— A cunoscut pe Caragiale, vor răspunde cu toții.

Două morminte

— St. O. Iosif. — Ilarie Chendi —

A fost un gând bun că i-a așezat alături la Bellu, două movile proaspete, două cruci de lemn: *Ștefan Iosif* — *Ilarie Chendi*.

E bine așa. Ei totdeauna au fost alături. Drum la fel, și suișul și coborișul. Au răsărit cam deodată, au dibuit în aceeaș ceață a Ardealului nostru, au trecut granița spre București unde s'au întâlnit curând, laolaltă au petrecut furtunile tinereții și lupta grea a bărbăției, laolaltă i-a fulgerat moartea. Acuma să rămâie tot laolaltă. Să doarmă așa vecini, închiși pe vecie, și ochii mari ai lui Iosif și pupilele neastâmpărate ale lui Ilarie...

Iarba care va crește pe mormintele lor va fi aceeaș iarbă. În firicelele ei va tremură fiorul nedeslușit care i-a apropiat unul de altul, o palpitate întârziată din poveștile atâtor nopți visate împreună, ceva din visul nostru al tuturor și multă, nespus de multă dragoste de țara din care ei cu sufletul nu s'au mutat nici-odată. Vor odihni alături de-acum și mâna delicată,

care se va abate din când în când ca să sădească flori acolo în ungherul tăcut al țintirimului, va înțelege că trebuie să grijească de amândouă movilele...

* * *

Deocamdată e prea puternic chiotul vieții care străbate țara 'n lung și lat, ca să-i putem cere mulțimii lacrimi pentru morți. De-aceea cei doi plecați sunt așa de singuri în singurătatea lor. Numele le-a dispărut repede dela gazetă, cetitorii n'au vreme să se uite înapoi. Plutesc alte gânduri, alte frământări în văzduh. Vor trece însă frigurile acestor zile, vor veni vremuri mai potolite, când lumea va avea răgazul să privească în jur... Atunci vor vedeà cu toții că s'a rupt o coardă a sufletului românesc în clipa când condeiul lui Iosif s'a frânt și că mortul dela Pantelimon merită mai multe lacrimi.

Atunci se va găsi poate cineva, un om limpede și priceput, care se va apropià de dânșii, le va cumpăni viața cu toate vâltorile ei, le va cetì cărțile și va descifra din ele sufletul îngropat în cele două morminte dela Bellu.

Viața le-a dat puțin celor doi înfrânți. A fost nedreaptă cu ei, revoltător de nedreaptă. Vremea însă le va face dreptate. Sunt două icoane, cărora le trebuie perspectiva distanței ca să fie luminate deplin. Glasul de cântăreț adevărat răsună mai curat cu cât vine mai de departe. Cu încetul se vor lămurì tot mai bine strofele sculpturale ale lui Iosif. Din scrisul lui se vor limpezi multe în ochii generațiilor viitoare, dar mai

limpede se va vedeà că Iosif a avut o *credință*. Paginile lui vor arătà oamenilor de mâne devotamentul fanatic al acestui suflet pentru arta lui, neasemănata onestitate literară a ardeleanului întârziat, clocotirea pătimașe a artistului care scrià cu sânge într'o vreme când se plâng atâtea lacrimi de cerneală.

Acelaș tribunal al viitorului va rostì și cuvântul de pioasă recunoaștere pentru Chendi. Din cohorta greoaie a dascălilor pretențioși, de printre pontifii solemni ai vorbelor mari, se va desface senin profilul acestui sensitiv, înzestrat cu atâta bun simț și înțelegere artistică. Paginile lui de subtil analist literar, fineța cu care disecà structura socială din zilele noastre, cumpătul și siguranța în accentuarea necesităților politice curente, lupta consecventă împotriva tuturor, cari au depășit limitele bunului simț, îndrăsneala și abilitatea lui de șef de guerilă, — acestea și câte altele fac din Chendi o figură literară nespus de simpatică și interesantă. De sigur vor dormi demult în rafturile anticarilor destule volume ferecate cu citații, cu documente și iscălituri grave, în vreme ce «fragmente» și «impreșiile» criticului artist vor fi cetite de toți, cari vor voi să privească în intimitatea culiselor literare din ultimul deceniu și să înțeleagă pulsul vieții românești de astăzi ..

* * *

Vremea cu dreptatea ei postumă va limpezì multe adevăruri cari azi așteaptă în umbră. Un lucru însă nu va putea: nu ne va mai aduce nici o mângâiere,

nouă, o seamă de prieteni, cari în cei doi morți am pierdut o parte din noi înșine.

Povestea lor ni e atât de cunoscută, firele ei se confundă adesea cu ale noastre. De aceea în aceste clipe când stau la masă, în față cu o coală de hârtie albă, și cerc zadarnic să-mi adun gândurile, simt că ce mă covârșește acum nu-i o durere pe care mi-o dă o dublă îngropăciune literară, e mai mult, e, poate, ceva din sentimentul de zădărnicie a propriei vieți, un acord răsleț, avansat, cine știe, din cântecul propriei îngropăciuni...

În sbuciumarea celor zece ani din urmă am fost atâta vreme alături, încât nu știu de unde să iau două vorbe ca să încep o poveste tristă. Nu știu... Ca într'un caleidoscop se perindă înaintea mea imagini cunoscute. Sunt atâtea accente cari mă năvălesc deodată, că nu le pot orându-i. Îi văd pe amândoi atât de aproape, îi simt, îi ascult, mă tulbură apropierea asta. Reînvie atâtea amintiri cari mișună ca un roi de fluturi capricioși...

Par'că suntem iar împreună pe malul lacului la He-restrău și ne-a ajuns iar ziua cu poveștile noastre. În fâlfăirea umedă a dimineții de vară trece o barcă deasupra trestişului înalt și noi stăm tăcuți alături la masă. La poala teiului din colț suspină cobza și un lăutar bătrân, moș cu barba albă, cu mijlocul petrecut de-o cingătoare roșie, ne spune un cântec de demult, cântec de haiducie... Iosif ascultă cu obrajii îmbujorați. Chendi stă tulburat o clipă, tresare apoi nervos, ridică fruntea cu gestul lui de mândrie dârză, sub sprâncenele îmbinate strălucesc pupilele într'o licărire ciudată și o

glumă ironică, ascuțită ca un pumnal, străpunge visa-rea asta leneșe...

Se pornesc iar cascadele de gânduri oprite un minut. Se urzesc iarăși planuri de bătaie pe-o scară întinsă. Chendi înfinge adânc cuțitul în inima prostiei, îl învârtește cu o sete demonică, lovește la mir fără milă pe mandarinii cu poză marțială, mari și goi, răscolește micile minciuni, rupe cătușele ipocriziei... Vrea lumină, tot mai multă lumină. Are o vervă drăcească, vorbește, cântă, face teatru, asvârle date statistice, evocă un peisaj din Gurarâului de lângă Sibiu, schițează o teorie de Bernard Shaw, aruncă o ghicitoare din satul lui Dârlos, un cuplet nemțesc, o amintire din seminarul de teologie... Strălucesc par'că roiuri de licurici din vorbele lui, vârfuri de florete, țâșnesc fulgere... Il ascultăm răpiți de nevroza asta intelectuală, care ne fascinează cu fosforescența ei. Ne ridicăm înviorați ca de un val hipnotic și luăm hotărâri. Proiectele se desemează limpezi. Trebuie o luptă, trebuie curățit drumul, nu mai merge așa, trebuie o revistă... Impărțim rolurile. Iosif pierde o clipă privirea lui blajină, fruntea i se întunecă de revoltă și vezi că ar fi în stare să moară pentru dreptul lui. În acelaș timp Chendi, uluit par'că un moment, a tăcut, încrețește puțin fruntea și deasupra buzelor strânse trece o umbră de melancolie... Goana de visuri începe iar apoi, până la vremea biroului dela Academie care l'chiamă pe Chendi și al fundației Carol de unde nu poate să lipsească Ștefan Iosif...

Dar cine poate spune câte năvălesc acum, amintiri,

fluturi albi, fluturi trandafirii, fluturi capricioși arși de para lumânării?...

* * *

Doi chinuiți. Doi îndușmăniți cu realitatea vieții în care nu-și puteau găsi locul, doi romantici rătăciți într-o lume de oameni de afaceri, visători înamorați de amurgurile de toamnă... Așa au fost toată viața lor și unul și altul. Poate asta i-a și apropiat așa de mult, cu toate că erau firi deosebite. Chendi cu temperamentul lui impulsiv, cu rafinăria lui nervoasă, plin de neastâmpăr, tranșant, eră un contrast izbitor față cu Iosif, cu liniștea lui suferindă de mucenic, blând, sfios, omul acesta, care rar înțelegeai ce spune, fiindcă nu ridică tonul niciodată.

Nu se asemănau nici ca structură intelectuală. Chendi, un spirit clar, de-o precizie uimitoare, în stilul lui concis, în fraza nervoasă, în suflul de ironie ușoară aveà o limpezime galică. Iosif dimpotrivă. Scrisul lui pare învăluit într-o ceață argintie. În strofele lui plânge tristețea potolită a unui cântec în surdină. Aveà pasiuni intense, cari porneau dintr'o simțire adâncă, dintr'o concentrare care angajează fibrele cele mai intime ale sufletului, dar, coborite pe hârtie, aceste patimi cari îl rodeau primeau totdeauna o formă discretă, ceva din sfiala ochilor, cari priveau cu atâta timiditate împrejur. Numai în zilele din urmă, abia când a început să scrie cântece rășboinice a lovit cu violență coardele, dar atunci nu mai eră cântărețul trist al Patriarhalelor... Eră un om nou, un suflet tulburat în goana spre prăpastie...

Cu toate aceste deosebiri, ei s'au întâlnit și au fost multă vreme buni prieteni, buni cum rar vedem în viață, mai rar în literatură. Li unia nota lor comună de drumeți întârziați, dezarmați în fața vieții, cu ale cărei convenții nu s'au împăcat niciodată. Mai erà încă ceva. Asta îi apropià și mai mult : erau amândoi numai trupește expatriați din Ardeal. Chendi, cum se știe, înțelegeà stările de-acolo mai bine ca oricare din noi, le urmăreà până în cele mai mici amănunte. Dela masa lui de scris, din strada Enii, el își trimiteà zilnic foile la gazeta din Ardeal. Il pasionau frământările noastre și nu-i dau odihnă. Ar puteà înjghebà cineva o serie de volume vii și nespuse de colorate din mulțimea de articole felurite cu care acest om neobosit a răscolit toate mizeriile noastre, ca să primească în schimb injurii și calomnii.

Chendi a fost prin toată activitatea lui un urmaș al marilor ardeleni trecuți pe vremuri în țară, a fost din aluatul unor oameni cari și-au cam pierdut spița în vremea din urmă. Tot așa și Iosif, care cu firea lui blândă, stângace, cu cinstea lui greoaie și exagerată părea în alergarea dela București un călător exotic. În timpul din urmă îl muncea chiar gândul să se așeze în Ardeal. În sările noastre calme din grădina dela Rășinari îmi vorbeà des de visul ăsta al lui. Doreà un colț liniștit, o pace rustică, freamăt de frunze, zumzet de-albine... Cereà bietul așa de puțin. Într'o poezie îmi trimiteà vorbă că mai bucuros n'ar fi trecut dincolo de graniță, că poate aici ar fi avut un rost și el... Sărmanul om... Nu vedeà că acolo în întrecerea vieții pe care el n'o înțelegeà, acolo la București Ardealul a venit

cu el, nu l-a părăsit niciodată... că poate tocmai de-aici se trage nenorocul lui, și-al lui și-al lui Chendi...

Așa s'au sbuciumat ei alături vreo cincisprezece ani. Ii împingea goana spre culmea care fugea tot mai departe. Eternă *fata morgana* a tuturor otrăviților de lumină. N'au avut niciodată odihnă. Au luptat din greu cu viața, cu lumea. Au sdrobit prejudecăți, au călcat minciuni, au căutat o dreptate, au gonit un vis. S'au dus înainte cu îndrăsneală sfidând sărăcia, care i-a întovărășit totdeauna, primind lovituri în inimă, zâmbind în fața indiferenței, suportând gesturile brutalității, ferindu-se din calea succeselor ieftine..! S'au frământat așa unul lângă altul, au scos reviste, au iscălit polițe, au dus campanii la gazete, au iubit, au urât cu patimă... O clipă nu le-a dat răgaz veșnica înfrigurare a sufletului, năzuința nepotolită după o nouă dungă de lumină...

Intr'o zi unul a căzut înfrânt.

Iosif mi-a trimis scrisoare scurtă cu slova lui apăsată: «Haide la București, Ilarie e greu bolnav, l-am dus la Pantelimon»..

— A început sfârșitul...

* * *

Ce-a urmat de-acî înainte e o tragedie atât de sgu-
duitoare, că te înfioară să te apropii de ea. Oameni
aceștia au început să moară amândoi. O moarte înceată
sigură, implacabilă. Zi de zi, ceas de ceas li se scur-
gea viața, simțiai par'că cum se desfac particulele din
mintea lor, cum mai sboară vre-o câteva clipe împrejur

ca niște fulgi de argint și se cufundă apoi strălucitoare în neființă. Veneă în urmă golul care se întindea tot mai mult.

Agonia lui Chendi a fost mai grozavă, mai lungă : o agonie de doi ani. În spitalul Pantelimon la vreo zece kilometri de București, într'o odaie singuratică, uitat de lume și de prieteni și-a plimbat atâta vreme întunericul din suflet. Ce zile negre... Imprejurul lui sărăcie și jale. Prin curțile largi ale vechilor case boierești se târau în halaturile lor albe, ca niște umbre pe malul Stixului, oameni schilavi, bieți nebuni cu privirea rătăcită, copii muși, femei despletite...

Totul miroseă a moarte, a nebunie. Foile arse ale teilor sburau deasupra noastră în vârtejuri, vântul șuera par'că blesteme și ciorile treceau cârduri croncănind departe...

Doi ani de zile, doi ani de nopți...

Aici s'a măcinat clipă de clipă inteligența minunată a lui Chendi. Eră un chin să-l vezi. Se dumică cu încetul mintea asta, se fărâmiță fir de fir, ca un praf de aur pe care-l duce vântul. Mergeam des la el și-l luam la plimbare pe câmpuri. Știam că nu mai este întoarcere, știam că se duce. Eră așa de schimbat. Trist și neajutorat îmi luă brațul ca un copil... Omul mândru de alaltăieri se făcuse așa de bun, aveă o poză umilă, iertătoare... Pierduse cu totul surâsul de ironie fină, strălucirea vie, mefistofelică a profilului frumos tăiat. Ne priveă cu un zâmbet de blândeță obidită. Eră plin de atenție cu prietenii, alegeă cuvintele, le mulțumeă cu o cuviință exagerată că și-au adus aminte de el... Aveă speranțe. Credeă că are să se facă bine și va

începe o viață nouă. I se pareă că suferința asta va trece, că el acum trebuie să ispășească o greșeală, că în definitiv lumea e mai bună decât a crezut el, că poate toți au mai mult talent decât scrie în cărțile lui, că doctorii... da, doctorii sunt savanți cari trebuie ascultați, că injecțiile lor dau viață și vindecă...

Credeă...

Zi de zi însă se strângea rețeaua pierzării. Il chinuiau viziuni, slăbeau tot mai mult frânele rațiunii, cuvintele nu-i mai ascultau chemarea, rățăceau slobode în gol... Intunerecul cădeă. Tot mai mult îl luă în stăpânire un pesimism negru care îi înfigeă ghiarele în suflet și-i proiectă umbre înfricoșate pe pereții dela Pantelimon. Increderea fugeă acum. Simțea prăpastia cum vine tot mai aproape. Un egocentrism chinuitor nu-i da odihnă. Vedeă dușmănia grozavă a sorții. Totul se conjurase împotriva lui, prietenii, doctorii, telefonul... Înțelegeă că trebuie să se isprăvească, trebuie să moară.

Il văd la întâlnirea din urmă.

Când ne-a văzut intrând pe poartă a tresărit o clipă, a ezitat un moment și s'a apropiat de noi. Eram cu Iosif și cu Zăharia Bârsan. Am ieșit împreună pe câmp și mergeam alături pe o cărare tăcuți... Nu spuneă nici o vorbă... Deodată s'a oprit brusc, ne-a privit în față, i-au țîșnit lacrimile din ochi, buzele îi tremurau convulsiv...

—Cu mine s'a isprăvit... Mor... am avut o criză... Trei ceasuri n'am putut spune nici un cuvânt... nu ți-am putut spune numele... trei ceasuri...

După o tăcere de o secundă mi-a strâns brațul tre-

murând din tot corpul, s'a scuturat ca de-o arătare urâtă și mi-a spus rar, apăsător:

— Fă-mi cel din urmă bine, dă-mi un revolver să mă împușc, feriiți-mă de moartea asta rușinoasă, cu nebunii și cu țiganii...

Tăceam cu toții biruiți. O cioară croncăneă deasupra în platan, o frunză desprinsă tremură în vânt... Iosif se retrăsese la trei pași și se uită în pământ. Fără să vrem ne-au fugit ochii la el. Avea o căutătură necunoscută, întunecată. Părea dârz și îndărătnic, strângea buzele ca de-o protestare nedeslușită, sălbatică...

Pe tot drumul când ne întorceam spre București n'a vorbit nimic. Stă pierdut în fundul automobilului, își fumă țigara și se uită departe pe câmpuri cu aceeași privire înghețată. Tăceam și noi. Eră ceva de îngropăciune în tăcerea noastră. În apele adânci ale ochilor lui mari se deslușia par'că un fulger apropiat care trebuia să cadă...

Și nu știu cum, dar în goana automobilului, simțiam o suflare rece cum vine fâlfâind de departe... Ne ghemuiam alături cu toții, ni-se părea că e vântul de primăvară și nu știam că-i răsufletul morții, care venia să ducă doi...

Poate în clipa aceea s'a hotărât soarta lor...

* * *

Iosif a căzut doborât de fulger deodată, eră un fulger care trebuia să vie. În seara mobilizării din 1913, când treceau cânduri de oameni pe sub fereștile hotelului unde zăcea bolnav, s'a ridicat din pat și s'a a-

mestecat în mulțimea care cântă cântecul lui: «La arme»... Frigurile sbuciumului general i-au cutremurat toate fibrele simțirii și l-au frânt... A doua zi a fost mort la un spital... În clipa când i-a cetit vestea morții, Chendi, înțelegând că nici viața lui nu mai are vre-un rost și-a făcut singur capăt...

... Gropașii au săpat deodată două morminte la Bellu, movile părăsite astăzi, de cari lumea pentru care s'au sbătut ei nu-și mai aduce aminte...

DOI ROBI

— Să-l aduceți pe șaptezeci și cincii! — răsună deodată chiotul sergentului, un glas care cutremură zidurile. În golul liniștei mortuare a celulelor, aceste răcnete curmă visarea întemnițaților și-i fac să tresară cum stau așa uitați cu fruntea în palme. Se aude zângănitul legăturii de chei cum sună prelung, ascuțit, obraznic... Sgomotul se apropie de ușa mea. (Eu sînt, — păcatele mele — eu sînt 75). Simt cheia cum se înfige greu în broască, cum se învârtește odată, de două ori. Un val de lumină năvălește pe ușa ce se deschide și mă face să-mi frec ochii. În prag e un pandur îmbrăcat de paradă, cu pușca pe umăr, cu baioneta strălucitoare în vârf, drept, rigid, cu cunoscuta severitate ungurească:

— Mergem la judecător!

Mă ridic, îmi iau pălăria și ies. Gardianul mă îndemnă dela spate, cu ungureasca lui poruncitoare:

— Înainte, domnule, înainte!

Coborîm scările, trecem printr'o curte în care o ceată de pușcăriași în mantale lungi, sure, priveghiați

de vardiști, taie lemne. Toți se opresc, muzica lor monotonă încetează o clipă. Intorc capul spre mine, par'c'ar zice: Încă unu! Ce o fi greșit și ăsta? Apucăm pe un coridor întunecat, ca să ieșim din nou la lumină. Se deschide ușa, o anticameră. Intrăm într'o sală largă, cu o masă mare la mijloc, cu polițe pe pereți și cu o măsuță în colț. Vardistul stă drept în fața domnului dela masa mare, salută, și își bate călcăiele:

— Vă anunț cu supunere, domnule judecător, Măria ta, l'am adus pe șaptezeci și cinci!

— Bine! Așteaptă! — Și domnul dela masa mare își îndreaptă ochii spre mine. Mă învăluie de sus până jos într'o privire de triumf și strașnică mulțumire. Nimeni încă nu m'a privit așa. Nici nu cunoșteam uitătura asta, decât din cărțile cu haiduci ale domnului N. D. Popescu și din povestirile lui Sherlock Holmes. Cum se uită la mine un zâmbet larg îi întinde fața, satisfăcut își freacă mâinile, clipește șiret și plescăie din buze:

— Care va să zică... He... he... Care va să zică... Nu s'a putut? Ce? N'ai fugit? Ai?... Ne cunoaștem noi prietenii... — și începe o ploaie de paragrafi: paragraf 375, paragraf 2, paragraf...

Un tânăr la măsuța vecină scrie ce spune domnul cu barbete, domnul judecător. Scrie, se oprește din când în când încurcat, tușește, ridică capul:

— Paragraf cât?

— Paragraf 375! — răspunde triumfător și ironic stăpânul meu. Și povestea urmează înainte, curmată, la răstimpuri, de câte-o întrebare adresată mie: De ce-ai

scris? Recunoști? Ce te-a îndemnat? De ce ai vrut să fugi? Unde te duceai? — Și alte vorbe ținute într'un ton schimbat, cu o maestatică seriozitate protocolară cădeau asupra mea... Eu răspundeam încet și plictisit, fără nici un pic de supărare...

Mă legănau amintiri de tot felul. Reconstruiam crâmpiele din lectura romantică a adolescenței: tablouri din inchiziția spaniolă, prinderea haiducului Ioniță Tunsu la cotitura Oltului, pagini din Silvio Pellico. Mi-a apărut canalul dela spatele palatului dogilor din Veneția, vedeam «Ponte dei sospiri», auzeam bătaia ritmică a lopeților... Și mă duceam mai departe cu gândul. Admiram cina lui Veronese din Academia de lângă Rialto, mă supunea privirea Mariei din tabloul lui Tizian... Și ochii împăienjeniți îmi rătăceau în gol, poposind câteodată pe crucifixul de pe masă din care un Christ de bronz ruginit, cu barba în piept, mă privea nespus de umil, de trist și de părăsit: un anachronism jalnic în atmosfera asta de paragrafi...

Am isprăvit! — Și cu un gest de indescriptibilă mândrie degetul arătător al domnului judecător îmi arată direcția ușei. Pandurul mă ia din nou dela spate și plecăm. Treceam prin anticameră, ieșim din gangul luminos și apucăm înainte.

Când ajungem într'un ungher dosnic, însoțitorul meu mă atinge ușurel pe umăr. Se oprește. Mă opresc și eu. Mă privește în față. Se uită în dreapta, în stânga, ca și când ar căuta pe cineva. Se încredințează că suntem singuri, se apropie de urechea mea, își bălăbănește pușca într'o parte, mi-se uită încă odată adânc

în ochi și-mi șoptește tainic, cu glas tremurat, într'o românească din jurul Clujului :

— Eu am citit multe *versiuri* de-ale dumitale, domnule, că și eu-s român, numai vezi dumneata, aici nu-i slobod !...—Și rumen de emoție, cu obrajii luminați de un surâs bun, îmi strânge mâna bietul Român. Nu știu ce să zic. Inchid ochii o clipă... Imi tremură genele fără să vreau și pornim fără un cuvânt înainte...

La cinci pași am ajuns în curtea robilor. Procurorul ne iese în față și ne taie drumul. Pandurul îl vede, scoate pieptul, pășește drept, țanțoș, și-mi arată calea. I-i aud din nou glasul străin, brutal, poruncitor, oficial, pe ungurește :

— Înainte, domnule, înainte!

În strălucirea soarelui îmi apare la un colț statuia lui Matia Corvinul în fața bisericii gotice din piața Clujului. Mă fulgeră un fior prin vine. Și ne ducem tăcuți, eu înainte, pandurul în urma mea: doi robi într'o pușcărie mare...
